

*Матвійчук М. А.,**аспірантка,**викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»*

КРОВАВА ПОМСТА В МОСКОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ПРАЦЯХ І. МАЛИНОВСЬКОГО: КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню кримінально-виконавчого аспекту кровавої помсти в Московській державі та Російській імперії, як він висвітлений в працях І. Малиновського. Зазначено, що згідно з його вченням кримінально-виконавче право, як і право кримінальне та судове, зародилось на зорі людства і пройшло до свого становлення дві стадії розвитку: стадію у формі кровавої помсти як тваринного інстинкту та стадію кровавої помсти як права та обов'язку. Його становлення відбулося за часів Київської Русі шляхом заміни помсти викупом, запровадження писаного права і судового порядку вирішення суперечок між людьми. Руська Правда помсту й самосуд витіснила, а смертну кару заборонила. Але після занепаду Київської Русі в державах, що утворились на її теренах, в тому числі в Московській державі, а пізніше в Російській імперії, кровавою помстою, а отже, самосудом і саморозправою як прояви кримінально-виконавчого права, на ґрунті економічного та соціального гніту пануючої меншості над експлуатованою більшістю неодноразово відроджувалася. Перше її відродження відбулося в Московській державі в XVII–XVIII ст.ст. в так звані «смутні часи» у формі народних заворушень і селянських повстань, найбільші з яких були під проводом Разіна та Пугачова, під час яких повстанці безжалісно розправлялись зі своїми ворогами, а придушення цих заворушень без суду було не менш кровавим і жорстким. Друга хвиля його відродження мала місце в Російській імперії на початку XX ст., головним чином під час революційних подій 1905–1907 рр. і зводилася до кровавих аграрних заворушень, революційного терору, чорносотенних, в тому числі єврейських погромів, а у відповідь – до терору урядового у формі придушення цих явищ шляхом масових позасудових страт. Після розпаду Російської імперії помста та самосуд практикувались ворогуючими сторонами під час революційних подій 1917 р., революційного терору і громадянської війни. Але прояви помсти, в тому числі кровавої, як пережитки тваринного інстинкту дають про себе знати й сьогодні, у повсякденному житті, у випадках, коли людина стає жертвою образи чи зазіхання на неї. В стані сильного збудження вона вчиняє зі своїм кривдником так, як вчиняли її далекі предки. Вони мають місце й під час війн, бо на війні противники, підпорядковуючись голосу мстивого відчуття, легко переходять межу дозволеного та доцільного, здійснюючи несправедливе і жорстоке – калічення та вбивства своїх противників.

Ключові слова: кровавою помстою як тваринний інстинкт і як право та обов'язок, самосуд і саморозправа в Московській державі та Російській імперії.

Постановка проблеми. В науці кримінально-виконавчого права від її зародження й дотепер історії однойменної галузі права та історії окремих її інститутів уваги приділялося

й приділяється дотепер надзвичайно мало, лише фрагментарно [1, 15; 2, 48–91]. Про інститут же кровавої помсти тут сьогодні практично лише згадується [3, 96–97]. А наука історії держави і права здавна й до сьогодні традиційно досліджує переважно історію права державного, кримінального, цивільного та судового [4; 5]. Чи не єдиним винятком в цьому плані є науковий доробок вітчизняного науковця, – студента, доцента Київського, професора Томського, Варшавського, Ростовського-на-Дону університетів, академіка Всеукраїнської академії наук Іоаннікія Олексійовича Малиновського (1868–1932). Правда, історія кримінально-виконавчого права, на відміну від історії, наприклад, права державного, кримінального та судового, також не була предметом спеціального дослідження вченого. І. Малиновський досліджував це право та його інститути ніби побічно, в контексті дослідження права кримінального і судового, з огляду на їх органічний взаємозв'язок. Але інститут кровавої помсти він дослідив достатньо ретельно: спочатку під впливом промов народних представників Державної Думи Росії на тему «Геть смертну кару», щоби, як сам зазначав, «відшукати коріння, з'ясувати походження та утворення жакливого зла під назвою смертна кара», щоби «при світлі істин, добутих історичною наукою, виднішими були способи боротьби з цим злом» [6; 3]; потім продовжив дослідження як особистий вклад у боротьбі проти державного терору в формі судових і позасудових розправ під час революційних подій 1905–1907 рр. [7; 8, с. 189–210; 9, с. 51–70]; а далі в контексті висвітлення історії права як об'єктивного соціального явища [10] і з позицій прояву кровавої помсти у повсякденному житті та у такому явищі в історії людства, як війна [11].

Метою статті є виокремлення з наведених та інших наукових праць І. Малиновського і представлення зацікавленому читачеві його вчення про кроваву помсту як інститут кримінально-виконавчого права Московської держави та Російської імперії, а отже, й тодішньої України, а також звернення уваги на значення цього вчення для сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В давнину, зазначав І. Малиновський, не було смертної кари в сучасному розумінні цього слова, в сенсі покарання, що покладається з волі держави. Була помста, тобто відплата, яка здійснювалася руками приватної особи – потерпілим. Помста виражалася у посяганні на кривдника, зокрема, й у формі позбавлення його життя. Стверджуючи це, вчений виходив з того, що людина – це «суспільна тварина» (за Аристотелем), оскільки умови життя та виживання, потреби тощо, особливо на зорі людства, у них зазвичай однакові. Тваринам властиве відчуття злості та ненависті до ворога, тварини мстять за образу. На

підтвердження цього він посилається на багаточисленні приклади жорстокої помсти з боку різного роду тварин людині, як вони описані в енциклопедії німецького науковця А. Брема «Життя тварин», і вказує, що помста, як прояв тваринного інстинкту, характерна й людям. Первісний дикун, як і мала дитина, мстить неживим предметам, мстить тварині, мстить людині. Первісний дикун не в змозі володіти своїми відчуттями; він підпорядковується інстинкту мстивості та мстить за образу, платить злом на зло. Під впливом роздратованого відчуття первісний дикун, частіше усього інстинктивно, подібно тварині, кидається на того, хто його образив, та у відповідь на спричинену образу калічить або вбиває його.

Цей далекий доісторичний час, коли помста серед людей була лише проявом дикого тваринного інстинкту, захований у глибині віддалених віків від очей історика та етнографа. Ми, каже І. Малиновський, можемо лише припускати, що колись дуже давно такий час був. Тоді окремі випадки помсти знаходили виправдання у тому, що людей, як і тварин, природа нагородила відчуттям злості та мстивості, що, підпорядковуючись цьому природньому відчуттю, люди інстинктивно віддячували злом за зло. Але цей древній інститут, коли кожен був суддею у власній справі, тобто сам визначав характер посягання на нього, сам призначав за нього жорстоку кару і сам же приводив свій вирок у виконання, в первісному суспільстві був «доброчинним інститутом». Кривавий месник, сам не усвідомлюючи цього, стримував людей того часу від насильства і тим самим виконував свою частку обов'язку по спасінню свого народу від загибелі від таких же кривавих справ. Самозахист, самосуд тих часів був засобом, що сприяв вищому розвитку суспільних відносин [6, с. 8–17].

Далі, зазначає І. Малиновський, в міру повторення окремих випадків помсти в людини поступово складається переконання, що мстити можна і треба. Так, факт помсти перетворюється на право та обов'язок, уже не дикий тваринний інстинкт, а право, санкціоноване юридичними, зокрема звичаєвими, нормами, і разом з тим на моральний та релігійний обов'язок, бо в давнину право, мораль і релігія не виокремлювались. Таким чином, настає друга стадія самосуду. Люди переймаються свідомістю того, що мстити можна і треба, що образа може та неодмінно має бути відомщена [8, с. 189].

Виділяючи цю стадію кривавої помсти як наступну, другу, вчений посилається на багаточисленні пам'ятки права древніх культурних народів, зокрема на Біблію, єврейські закони Мойсея, грецькі «Одіссею» та «Іліаду», саги древніх германців, сербів та інших народів про релігійний обов'язок помсти, на погляд про помсту як священний обов'язок у кавказьких горців, монголів, татар тощо, на дослідження науковців, які безпосередньо спостерігали це явище у народів, що ще знаходилися на нижчих рівнях розвитку (якутів, бурятів, австралійців) [6, с. 8–20]. На погляд древньої людини цього ступеня її розвитку, образений мусів помститися, а кривдник мусів понести відплату за свою вину, бо виконання помсти – славний, доблесний подвиг, а ухилення від нього, – ганебний проступок. Месниками виступали не лише скривджені, а й його родичі. Помста, таким чином, мала не лише характер кривавої в сенсі кровопролитної, а й кровної в сенсі помсти з боку родичів по крові. Помсті підлягали не лише винні, а й на невині. Акт помсти викликав зворотній акт помсти. Так, помста переходила від покоління до покоління [9, с. 52–53].

Такий стан внутрішніх війн, кровопролиття, насильства, свавілля, самоуправства не міг залишатися незмінним, бо він підривав корінні умови співжиття. Потрібен був вихід з такого стану. Єдиний можливий вихід – обмеження звичаю кривавої помсти та повне його скасування, був знайдений не одразу, а поступово, в результаті розумового розвитку людини, розвитку економічного, зміни форм співжиття, прогресу моральних понять і релігійних поглядів. Значний вплив на вимирання помсти мала система грошових викупів, запровадження писаного права та судів, судового порядку вирішення суперечок. У різних народів з причини неоднакового ступеня їх розвитку обмеження помсти припадало на різні часи. В руських слов'ян таке обмеження припало на період утворення та становлення державності, на період Київської Русі. Самосуд ще допускався, але вже обмежувався. Так, у договорі з греками 945 року говорилося, що якщо б сталося вбивство, то убивця засуджується судом до смертної кари, а потім видається родичам убитого, щоби вони вбили його. А перша стаття «Руської Правди» приписувала: «Якщо уб'є одна людина іншу, то члени роду повинні мстити; якщо ж месника не виявиться, то вбивця повинен заплатити викуп за голову». Така альтернатива – або кривавої помста, або викуп – невідома була в глибокій давнині. При цьому вираз «месника не виявиться» означав, що не виявиться особи, яка бажає або яка має можливість помститися. Такі випадки були спочатку рідким винятком. По мірі повторення вони зробились явищем повсякденним: помста поступово замінювалась викупом, а згодом й іншими заходами впливу над злочинцями. Законодавчим шляхом кривавої помсти була скасована згідно з «Руською Правдою» при синах Ярославих: «По Ярославе же паку совокупившеесе сынове его: Изяслав, Святослав, Всеволод и мужи их: Коснячко, Перенег, Никифор и отложивша о убіеніе за голову, но коунами ся выкупати» [6, с. 56–94; 10, с. 457–459].

«Переживання» кривавої помсти як поодинокі її випадки через закон поступовості історичного розвитку [12, с. 6] ще мали місце й пізніше на теренах Київської Русі, тобто після її розпаду. У Великому князівстві Литовському, наприклад, ще в другій чверті XVI ст. в Литовському Статуті 1529 р. передбачався випадок, коли злочинець, засуджений до смертної кари, видавався потерпілому для того, щоби «он его вбил». Пізніше литовсько-руське законодавство усунуло приватну особу від участі в розправі над злочинцем. Приведення вироку до виконання повністю перейшло в руки органів державної влади. Уставні грамоти московського періоду самосуд забороняють. Уже в одній з перших з найбільш ранніх грамот (Двінській) значилося: «А самосуд то, кто изывавъ с полисным, да отпуститъ и себе посул возметь, а наместники доведаются, а oprичъ того самосуда нетъ» (ст. 6). Але, попри законодавче скасування помсти в XIII ст., вона зберігається в XIV і XV ст.; в очах, наприклад, князів південно-східної Росії вона вважалась необхідною: син вважає священним обов'язком мстити за батька, брат за брата [6, 85].

Так чи інакше, з часом держава стає монополістом примусу. Ніхто інший не може конкурувати з державою, бо перевага сили держави надто очевидна. З іншого боку, для захисту своїх прав, для охорони себе від насильства, людина, яка живе в державі, повинна звертатися до сприяння органів державної влади, а не до особистого примусу. Так повинно бути. Але не так було завжди і не так буває. Державна влада часто стає на

сторону меншості, яка експлуатує і пригнічує більшість населення. Марно звертається ця більшість до державної влади за захистом своїх прав. Слабке, лякливе, пригнічене, воно довго терпить свою гірку долю. А коли терпіти стає не під силу, воно звертається до того засобу, який вказує йому сама природа: мститися своїм гнобителям. Народні заворушення є суть прояву цієї помсти слабих і пригнічених сильним, тим, що пригнічують. Такі приклади повстань – Жакерія у Франції, повстання 1381 року в Англії, Селянська війна 1525 року в Німеччині [6, с. 105–107].

Така ситуація склалася й у Московській державі, де найважливішим явищем в історії соціального ладу в XVII ст. став гніт поміщицький над холопством і кріпосним селянством, а також гніт фінансовий, адміністративний і судовий над рештою трудового люду. Народ почав протестувати. Спочатку в м'якій формі – у формі втечі на окраїни, а згодом у більш різкій, у формі народних заворушень і повстань. Настали так звані смутні часи. Настали часи відродження кровавої помсти як тваринного інстинкту, самосуду, самоуправства, саморозправи, коли люди епохи порівняно високої культури подібно своїм віддаленим предкам власноручно розправляються з ворогами, мстять своїм ворогам, а вороги не залишаються в боргу і на помсту відповідають помстою [10, с. 181–182].

Одним із перших проявів народних соціальних заворушень на початку XVII ст. в Московській державі було повстання на Сіверщині під проводом Хлопка Косолапого, шайка якого не обмежилася простими грабежами, а направила прямо на Москву з метою знищити і престол, і бояр. Хлопка стратили в Москві, решту його людей повісили на деревах. Але те, що було лише намічено Хлопкою Косолапом, виливається у певну програму, яка виконується, – здійснюються погроми сильних, багатих, тих, хто володарює: бунт під проводом Болотнікова, бунт під проводом Федора Красного, бунт під керівництвом Григорія Лапши; 1648 р. – бунти в Москві, Устюзі, Козлові, Сільвечегодську, Томську та інших містах. 1650 р. – бунти в Пскові та Новгороді; 1668–1678 рр. – заворушення ченців в Соловецькому монастирі... Піднімаючи бунт, «чорні» мстять «сильним», придушуючи бунт, «сильні» мстять «чорним», не розрізняючи винуватих від невинуватих. 1670–1671 рр. – бунт Разіна, у якому найбільш виразно проявились характерні риси народних заворушень та їх епілогів. Так, коли Разін взяв Астрахань, стрільці, козаки і чернь одних рубали мечем, інших бердишами, ще інших убивали колами. Тоді, зі слів літописця, «від церкви до приказної будівлі текла кров людська, як ріка». Під Симбірськом Разін зазнав поразки. В полон було взято більше 600 людей. Усі вони були без суду страчені: їх топили, розстрілювали, четвертували [6, с. 141–145].

Не припинялися заворушення народних мас і бунти й при царюванні Петра I. Подавлялися вони не менш жорстоко. Сам Петро I, наприклад, рубав голови стрільцям-бунтівникам 1698 р. та примушував підлеглих робити те ж саме. У XVIII ст. кріпосне право досягає меж свого розвитку. Ростає й число народних бунтів і повстань, які супроводжуються погроми поміщицьких садіб, жорсткими вбивствами поміщиків, членів їх сімей, челяді тощо. Лише в Московській губернії з 1764 по 1769 р. були здійснені вбивства в 27 вотчинах; при цьому було вбито 21 поміщика і 9 поміщиць, крім того, було 5 замахів на вбивство. За 11 років, з 1762 р. по 1772 р., у самій тільки Великоросії, констатує І. Малиновський, було 40 завору-

шень. Страшний же вибух народної помсти відомий під назвою пугачовщини. Пугачов у своїх маніфестах проголошував себе істинним государем, малював прекрасну картину життя без кріпосного права тощо, для чого лише потрібно, закликав він, знищити ненависне минуле і сучасне, знищити усіх гнобителів і грабіжників народу. Гноблені та ображені скористалися випадком, щоби помститися своїм соціальним ворогам і... помстилися. Згідно з далеко неповними даними за пугачовщини було знищено 2 791 дворянина, 237 священників з їх дружинами, 1 037 унтер-офіцерів, різночинців та приказних службовців з їх дружинами і дітьми. З поміж них 666 чоловіків, жінок і дітей повісили, 384 забили до смерті, страждальницькою смертю замордували 251, застрелили 121, закололи 72, порубали 64, утопили дворянських немовлят 15. В архівних матеріалах вказуються й інші способи вбивств: «задавлений на поясі», «проколота в горло та живіт списом», «утоплена в старій криниці й засипана землею», «живою кинута в палаюче багаття»... Повстання було подавлене воєнною силою. Усім начальникам було наказано всіх «зрадників» страчувати шляхом відрубання спочатку рук і ніг, потім голови, а тіла класти на колоди біля проїжджих доріг. Самого Пугачова стратили в Москві шляхом четвертування, голову вткнули на кіл, частини тіла рознесли по чотирьох місцях міста, поклали на колеса, а потім ці місця спалили [6, с. 157–160].

Після приборкання пугачовщини настало відносно затишшя. За 20 років (1835–1854 рр.), наприклад, відбулося (лише) 144 вбивства поміщиків і 29 вбивств управляючих. Вбивці уже каралися по суду, в тому числі каторгою з висланням в Сибір. Але на початку XX ст. в Російській імперії знову відродилися старовинні традиції кровавої помсти і відродилися уже на ґрунті аграрних заворушень, революційного терору, чорносотенних погромів, а у відповідь – терору урядового у формі масових страт як по суду, так і без суду. Учений і тому, і іншому проявам кровавої помсти, здебільшого під час революційних подій 1905–1907 рр., присвячує другий випуск своєї праці «Кровава помста і смертні страсти» (1909 р.), оснований на 97 першоджерелах – додатках до праці [7]. В цій праці І. Малиновський на конкретних прикладах демонструє жорстокість смертельної помсти селян поміщикам і управителям їх маєтків, помсту революціонерів-терористів російським імператорам і високопосадовцям, безжалісність кровавих чорносотенних, в тому числі єврейських погромів, і не менш кровавих відповідей на них, жажливість урядового терору у формі розстрілів, повішання, інших форм саморозправи з боку держави та її службових і посадових осіб щодо повстанців, протестантів, погромників, страйкуючих тощо [7, с. 3–159]. Ось декілька прикладів, як їх наводить І. Малиновський, посилаючись на відповідні документальні підтвердження.

Аграрні заворушення. В Чернігівській губернії селяни вбили поміщика Володимирова та висікли князя Урусова. 6 травня 1905 р. в с. Мокрому Балтського повіту Подільської губернії натовпом селян був убитий син поміщика, молода людина 22 літ; був побитий один службовець; дім спалений, садиба розгромлена. 8 травня 1906 р. поблизу Заславля Волинської губернії був убитий управляючий князя Сангушка Мошинський [7, с. 14].

Революційний терор. 1 березня 1881 р. вбитий імператор Олександр II; від вибуху двох бомб троє вмерло і 20 людей поранено. 4 лютого 1905 р. вбитий бомбою в Москві великий

князь Сергій Олександрович; при цьому смертельно був поранений кучер великого князя. 4 листопада 1906 р. в Полтаві вбитий тимчасовий генерал-губернатор генерал Полковников; вбитий також військовий писар, який кинувся на допомогу до генерала. З 16 серпня по 1 вересня 1907 р. було в різних місцях вбито 31 і поранено 38 – околочних, городових, стражників, урядників, жандармів, солдатів [7, с. 34–35].

Чорносотенні погроми. Лозунг чорносотенців: «бий жидів і крамольників». З 18-го по 22-ге жовтня 1905 р. в Одесі в результаті погромів число вбитих за даними поліції перевищило 500 людей, з них більше 400 євреїв, а поранених 289 людей, з них 237 євреїв. За даними ж одеських газет, вбитих було не менше 1 000, поранено до 6 000. В Києві з 18-го по 21-е жовтня цього ж року було вбито 47 людей, в тому числі євреїв 25%, поранено 205 людей, з них євреїв 33%. Однак ці цифри не можна вважати точними, оскільки вбиті і поранені ще виносились натовпом. У Мінську 18 жовтня 1905 р., за офіційними даними, вбито 55 і поранено 75 людей, а за газетними повідомленнями, вбито біля 100, поранено біля 600 людей [7, с. 53–54].

Терор урядовий шляхом страт без суду. З 1 грудня 1905 р. по 1 лютого 1906 р. каральними загонами у Прибалтійському краї було повішено 17 людей, застрелено і розстріляно 621, вбито при зіткненні з військами 320. Біля 10 год. вечора 12 січня 1906 р. на станцію «Ланську» прибув загін Меллер-Закомельського. негайно розігнав, за командою офіцера «убрать эту сволочь», публіку та депутатів (від робітників для перемовин з залізнично-дорожнім начальством), що стояли на пероні, та з двома жандармами-провідниками кинулись до тієї будівлі, де зібралися робітники, окружили її ланцюгом, частина солдатів з офіцером увійшли в приміщення і відкрили вогонь пачками. Убитих за даними адміністрації не більше 25, за підрахунками робітників біля 50, поранених важко більше 70... На другий день вранці за півверсти від станції, за семафором знайдено ще 7 трупів в одному місці. Скільки було страчено в Росії за весь революційний час невідомо. Керуючись офіційними й офіційними даними, лише з 9 січня 1905 р. по січень 1906 р. 14 654 убитих [7, с. 71–73, с. 205].

До речі, книга «Кровава помста і смертні кари» вченого викликала гучний резонанс по всій Росії. Вона одразу стала бестселером. Її широко обговорювали в наукових колах, в пресі, у середовищі політиків, включаючи Державну Думу. Лев Толстой, наприклад, ознайомившись з книгою, написав І. Малиновському листа, в якому зазначив, що «книзі зрадів, так як побачив усе її велике значення для звільнення нашого суспільства і народу від того жакливого гіпнозу, злодійства, в якому тримає його наш жалюгідний, нікчемний уряд. Книга ваша, як я впевнений, завдячуючи імпонуючому масам авторитету науки, головне ж – тому відчуттю обурення проти зла, яким вона проникнута, буде одним з головних діячів цього звільнення. Такі книги можуть зробити те, що мені здавалося неможливим: помирити мене з офіційною наукою» [13, с. 738–739].

Проте книга та наукова творчість ученого в цьому напрямі не сприйнялися урядом. І. Малиновський зазнав через це переслідувань. Депутат-чорносотенець Г. Замисловський присвятив Іоанніку Олексійовичу весь свій виступ в Державній Думі, безпідставно звинувативши в усіх земних гріхах: в організації студентських зворушень в Томську, в заклик до вбивства

одного з лідерів правомонархічного блоку в Держдумі Пуришкевича та наостанок у підриві самодержавства в роботі «Кровава помста і смертні кари». Професора у 1912 р. відсторонили від викладацької роботи і звільнили з Томського університету, а прокуратурою проти нього було порушено кримінальну справу за ознаками пп. 1 і 2 ст. 129 Кримінального уложення – за спонукання до бунтівних діянь, і за заклики до повалення існуючого ладу. Томський окружний суд професора виправдав, але виправдувальний вирок за скаргою прокурора був скасований Сенатом. Омський окружний суд, якому була передана справа, у вересні 1912 р. засудив І. Малиновського, з перекваліфікацією його дій на пп. 3 і 4 ст. 129 Кримінального уложення, за «спонукання до невиконання законів» до «ув'язнення в тюрмі на один місяць без позбавлення прав або обмеження в правах». Твір «Кровава помста і смертні кари» суд постановив знищити. Від відбування покарання вченого тоді «врятував» указ до 300-ліття дому Романових (амністія), а книгу, наскільки це було можливим, знищили шляхом спалювання [14, с. 7–9].

Відродження кровавої помсти мало місце й на теренах Російської імперії в період революційних подій 1917 р., а пізніше під час революційного терору та громадянської війни. Вага революції в руйнівній своїй частині, писав І. Малиновський вже за радянських часів, характеризується актами помсти; руйнування давнього ладу йде разом із помстою революціонерам або прихильникам революції з боку тих, хто панував за давнього ладу, й помстою їм з боку революціонерів. Крім того, революціонери, котрі спочувують революції, ба навіть нейтральні особи, мусять, буває, вжити актів самосуду й розправи, себто помсти звичайних карних елементів, коли вони роблять замах на особу та майно, не боячись кари, бо давній порядок правний зруйновано, а новий іще не налагоджено. Наша революція не могла бути винятком. Акти такого роду помсти не могли не траплятися й у розпалі громадянської війни [15, с. 111–115].

Але випадки відродження старовинних традицій самосуду та помсти можуть мати місце як виключні явища у внутрішньому житті культурних народів не лише під час бунтів і народних заворушень. Вони, зауважує вчений, можуть мати та мають місце у будь-який час і пояснюються станом сильного збудження, яке може охопити людину, яка стала жертвою, на її погляд, тяжкої образи [11; 13]. Він наводить щодо цього такі різнохарактерні приклади. Драгуни вбили 2 селян, які нібито образили їх товаришів. Офіцер стріляє з револьвера в матроса за те, що той не віддав йому честі, а на зауваження схватив його за борт пальто. Козак заколов кондуктора, який не впустив його у вагони 1 і 2 класу. Робітники розстріляли чоловіка, який (будучи п'яним) пропонував бити євреїв. Син, 17-річний хлопець, убиває батька за те, що той не купив йому нових чобіт [7, с. 105–106].

Наостанок до давно пройдених часів самосуду та помсти повертає нас війна як останній, вищий спосіб, за допомогою якого вирішуються суперечки між державами, пише І. Малиновський на другому році Першої світової війни, учасницею якої була й Російська імперія. На війні противники підпорядковуються голосу мстивого відчуття, одні в меншому, інші в більшому ступені, легко переходять межу дозволеного та доцільного, легко здійснюють неприпустиме, несправедливе та жорстоке [11, с. 15–18]. Приклади невинуватої жорстокості помсти як саморозправи без суду на війнах учений наводить

багато та у кількох своїх роботах. Наведемо тут лише один, зокрема, як він описаний російським класиком-поетом А. Пушкіним в поемі «Полтава» в частині страти за наказом Петром I полонених при Полтавській битві Кочубей і Іскри.

«...А там по киевской дороге
Телега ехала. В тревоге
Все взоры обратили к ней.
В ней, с миром, с небом примеренный,
Могущей верой укрепленный,
Сидел безвинный Кочубей.
С ним Искра тихий, равнодушный.
Телега стала. Раздалось
Моленье ликов громогласных;
С кадил курение поднялось;
За упокой души несчастных
Безмолвно молится народ,
Страдальцы – за врагов... И вот
Идут они, взошли... На плаху,
Крестьясь, ложится Кочубей.
Как будто в гробе, тьмы людей
Молчат. Топор блеснул с размаху, -
И отскочила голова.
Все поле охнуло. Другая
Катится вслед за ней, мигая,
Зарделась кровию трава.
И сердцем радуясь во злобе,
Палач за чуб поднял их обе,
И напряженною рукой
Потряс их обе над толпой.
Свершилась казнь. Народ беспечный
Идет, рассыпавшись домой
И про свои заботы вечны
Уже толкует меж собой» [16, с. 22–23].

Висновки. Як вихід: реформи політичного та соціального ладу, з одного боку, заходи соціального виховання, з іншого боку – ось що потрібно для того, щоби припинити кровопролиття, щоби усипити звіра в людині, щоби зробити непохитним законом співжиття великий принцип святості людського життя, а міжнародні суперечки мають вирішуватися не силою, а правом, не війною – а судом.

Література:

1. Кримінально-виконавче право України [У схемах і таблицях]. Навч. посібник / За заг. ред. проф. В.І. Олефіра, О.Г. Колба / [Олефір В.І., Колб О.Г., Рогатинська Н.З., Ткачук В.С.]. Київ: 2016. С. 15.
2. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник / За заг. ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008, С. 48-91.
3. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020. С. 96-97.
4. Історія держави і права України. – у 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Том І. Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та інші. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 656 с.
5. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка. 2014. 904 с.
6. Малиновскій І. Кровавая месть и смертныя казни. Выпуск І. Томск: Типо-литографія Сибирскаго Тов-ва Печатн. Дѣла, 1908. 209 с.

7. Малиновскій І. Кровавая месть и смертныя казни. Выпуск І. Томск: Типо-литографія Сибирскаго Тов-ва Печатн. Дѣла, 1909. 279 с.
8. Малиновскій І. А. Начальная страница изъ истории смертной казни (кровавая месть). Записки Императорскаго Русскаго географическаго общества по отделению этнографіи. Томъ XXXIV. / Сборникъ въ честь семидесятилѣтія Григорія Николаевича Потанина. 1909. С. 189–210.
9. Докладъ І.А. Малиновскаго: «Кровавая месть и смертныя казни». Пренія по докладу. Труды юридическаго общества при Императорскомъ С-Петербургомъ университетѣ. Томъ І (1908–1909 г.). С-Петербург: Типографія М.М. Стасюлевича, 1910. С. 51–70.
10. Малиновскій І. Лекціи по истории русскаго права. Издательство кооперативнаго т-ва «Единение» в Ростове на Дону, 1918. 488 с.
11. Малиновскій І.А. Война и судъ (по поводу юбилея судебной реформы 1864 года). Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1915. 19 с.
12. Малиновскій І. Лекціи по истории русскаго права. Выпуск І. Варшава. Типографія «Русскаго общества», 1914.
13. Толстой Л. Собрание починений. В 22-х т. Т. 19-20. Письма. 1882-1910. / сост. и коммент. О. А. Голиенко, З. Н. Ивановой, С. А. Розановой, Б. М. Шумовой. Москва: Худож. лит., 1984. С. 879 с.
14. Попелюшко В.А. Иоанникий Алексеевич Малиновский (1868–1932) // Малиновский И.А. Кровавая месть и смертныя казни / под ред. проф. В.А. Попелюшко. Москва: Юрлитинформ, 2015. 488 с.
15. Малиновскій О. О. Кара й засоби соціального захисту / Записки соціально-економічного відділу Української академії наук. Том IV. 1926. У Києві. С. 111–112.5. С. 96–163.
16. Малиновскій І. Русские писатели-художники о смертной казни. Томск. Типо-литографія Сибирскаго Т-ва Печат. Дѣла, 1910. 121 с.

Matviichuk M. The Bloody revenge in the Moscow State and Russian Empire in the works of I. Malynovskiy: a criminal executive aspect

Summary. The article is dedicated to clarification of a criminal executive aspect of the bloody revenge in the Moscow State and Russian Empire as it is described in the works of I. Malynovskiy. It is pointed out that, according to his doctrine, criminal executive law, as well as criminal and judicial ones, emerged at the dawn of humanity and went through two stages of its development before being established: in the form of bloody revenge as an animal instinct and as a right and obligation. It was established in the period of Kyiv Rus through replacement of a revenge by a ransom, introduction of a written law and judicial order of dispute resolution among people. Ruska Pravda repealed both the revenge and mob law and prohibited the death penalty. However, after Kyiv Rus decline, the bloody revenge, mob law and lynching were repeatedly revived in the states which appeared on its territory, including the Moscow State, and later – the Russian Empire, as manifestations of criminal executive law on the grounds of economic and social oppression of the exploited majority by the ruling minority. The first revival of the bloody revenge took place in the Moscow State in the 17-18th centuries, in so-called ‘troubled times’, in the form of popular unrest and peasant rebellions. The largest rebellions were led by Razin and Pugachov, when the rebels were ruthlessly dealing with their enemies. The suppression of those rebellions without any trial was bloody and cruel as well. The second wave of the bloody revenge revival took place in the Russian Empire at the beginning of the 20th century, mainly during

the revolutionary events of 1905-1907, and included bloody agricultural riots, revolutionary terror, black-hundred and Jewish massacres. In its turn, the government used terror to oppress that unrest by means of mass out-of-court executions. After the downfall of the Russian Empire, the revenge and mob law were used by conflicting parties during the revolutionary events of 1917, revolutionary terror, and civil war. However, the manifestations of the revenge, including a bloody one, as the survivals of an animal instinct, can be traced even nowadays, in our daily lives, when

a person becomes a victim of some offence or encroachment. In a state of violent emotion a person deals with his / her offender in the way it was done by his / her early ancestors. The manifestations of the revenge can also be seen in wartime, when enemies, having the feeling of revenge, easily cross the line of what is allowed and reasonable, and commit the cruel and unjust acts – crippling and murder of their rivals.

Key words: bloody revenge as an animal instinct and as a right and obligation, mob law and lynching in the Moscow State and Russian Empire.